

DAN ÇOK, NASIL
MASI GEREKTİĞİN
DİLBİLGİSİ BU A
VE DİLBİLİM KAI
İSİ SÖZLÜĞÜ TEK
DEN YOLA ÇIKILA
E İLİŞKİNİ VE DİL
AN KÖMÜR VE İŞLE
GELİŞTİRMİYİ A
PİMYÜZEY YAPI, D
EL ANLAM GİBİ K
AYRIM DA ARTZA

KÂMİLE İMER
AHMET KOCAMAN
A. SUMRU ÖZSOY

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dışsal ROL

dışsal ROL (external theta role) *sözdizim* Üretici Dilbilgisinde dışsal üyelere yüklenen ROL. Dışsal rolün geçişli eylemler tarafından EDEN/KILICI ve geçişsiz eylemler tarafından yüklenen DENEYİMCİ/KONU olduğu söylenebilir; örn. *Ali ağacı kesti* tümcesinde dışsal öge olan *Ali*'nin rolü eden/kılıcıdır; *Ali eğlendi* tümcesinde ise *Ali*'nin rolü deneyimcidir.

dikey işleme (top down processing) *metinbilim* Bir metnin çözümleme ve yorumlanmasında en küçük öğeden (örn. sözcükten) başlayıp metnin bütününe yönelme yaklaşımı. bkz. **düşey işleme**.

dil (language) *genel* Nedensiz simgelerden oluşan, bildirişimin gerçekleşmesini sağlayan dizge; çok boyutlu kavramlar bütünü. N. Chomsky'e göre insana özgü bir yeti ve bir dizi kurallardan oluşan bir dizgedir. Toplumsal bir uzlaşmaya dayanan dil, bireysel özelliklere değin uzanan değişkelerden oluşur. Bu anlamda ortak özellikler içeren bireydil, ağız, lehçe ve öteki değişkelerin toplamı olarak da tanımlanabilir. Türkçe, Japonca, Yunanca gibi kimi nitelermeler belli bir dil topluluğunun konuşma yazma davranışının temelinde bulunan soyut düzeni anlatır; *günümüz Türkçesi*, *N. Ataç'ın Türkçesi* vb. belirlemeler ise dilin en başta doğal dil anlamına geldiğini gösterir. Buna karşılık yapay biçimde oluşturulan kavramsal dizgelere de (örn. mantık dili, bilgisayar dilleri vb.) dil denir. Öte yandan konuşma ve yazmanın belli bir kesiti de dil olarak adlandırılır (örn. bilim dili, yazın dili, sinema dili vb.). Saussure dil kavramında üçlü bir ayrım yapar: insana özgü dil yetisini belirten *langage*, toplumsal uzlaşma sonucu göstergelerden oluşan ideal soyut dizge *langue*, dilin gerçekteki somut kullanımını anlatan *parole*. Saussure'ün kullandığı anlamda dili insana özgü biyolojik bir yeti, soyut bir dizge olarak da tanımlamak olanaklıdır. Daha soyut bir düzlemde insan davranışının belirleyici bir özelliği olarak nitelenebilir. Bu çerçevede, öteki iletişim düzenleriyle karşılaştırıldığında, insan dilinin temel belirleyicileri *üretkenlik*, *çiftklemlilik*, *nedensizlik*, *kültürel aktarım*, *yer-zaman dışılık*, *öğrenilebilirlik*'tir .

dil ailesi (language family) *tarihsel dilbilim* Ortak bir kökene, varsayımsal bir anadile bağlanan, dolayısıyla aralarında ses dizgesi, dilbilgisi ve sözcüklüğü açısından çeşitli yakınlıklar bulunan dillerin oluşturduğu bütün; örn. Altay dil ailesi, Hint-Avrupa dil ailesi, Kafkas dil ailesi.

dil aşınması (language attrition) *ruh dilbilim, dil edinimi* Bir dilin konuşurlar tarafından kullanılmamaya başlaması sonucu kurallarının unutulması. Bu süreç toplum düzeyinde olduğunda dil ölümüne, ikidilli konuşurlarda ise aşınmaya uğrayan dilde yeti kaybına neden olur. Bkz. **dil ölümü**.

dil atlası (language atlas) *toplumdilbilim* bkz. **ağız atlası**.

dil belirlemesi (language determination) *toplumdilbilim* Bir dilsel toplulukta birleştirici işleve sahip olacak dilin ya da değişkenin belirlenmesi, ona resmi dil ve öğretim dili olarak işlev kazandırma çabası.

dil coğrafyası (linguistic geography) *toplumdilbilim* bkz. **uzam dilbilim**.

dil dağarı (linguistic repertoire) *genel* bkz. **sözel dağar**.

dil değişkesi (linguistic variety) *toplumdilbilim* bkz. **değişke**.

dil değiştirimi (language switching) *toplumdilbilim* bkz. **kod değiştirimi**.

dil düzenlemesi (language planning) *toplumdilbilim* Ulusal ölçekteki dil sorunlarına örgütlü bir biçimde çözüm arama amacıyla girilen, ölçünlü bir dil oluşturmayı amaçlayan, yönetimin onayladığı, uzun süreli, kesintisiz, bilinçli ve kurama dayalı çalışma. Bu bağlamda ulusal dil/dillerin seçimi, ölçünleştirilmesi, ikideğişkeliliğin ortadan kaldırılarak üst ve alt değişkelerin birleştirilmesi, kod seçimi sorunları, seçilen kodun yerleştirilmesi, sürekli kılınması, işlenip geliştirilmesi konusunda düzenli çabalar harcanır. Bu açıdan Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen dil devrimi, doğrudan doğruya Türkçe'nin düzenlenmesine/planlanmasına yönelik bir girişimdir. *Konum planlaması* (status planning) seçilecek dil değişkesini ve bunun öteki değişkelerle ilişkilerini irdeler. *Bütünce*

dil edinimi

---

planlaması (corpus planning) ise, örn. yazım, dilbilgisi ve sözlük düzenlenmesinde ölçütlerin seçimini ve belirlenmesini içerir. **Dil planlaması, dil mühendisliği** de denir.

dil edinimi (language acquisition) *ruhdilbilim* Dilin doğal olarak öğrenilmesi. Özellikle Krashen'in resmi ortamda öğrenmeye karşıt olarak ürettiği bir kavramdır; edinim öğretim olmaksızın anadilinin ya da ikinci dilin kazanılmasını belirtir. Öğrenme bilinçli bir işlemdir, edinim ise öğretim olmaksızın gerçekleşen doğal bir işlemdir. 1950-80 dönemindeki araştırmalarda ilk/anadili edinimi ile ilgili dört varsayım tartışılmıştır: 1) davranışçılık (Skinner), 2) doğuştancılık (Chomsky), 3) bilişsellik, 4) toplumsal yapılanma.

dil engeli (language barrier) *toplumdilbilim* Anadilleri değişik olan kimselerin iletişim sırasında karşılaştıkları güçlük. Terim aynı dili konuşan insanlar arasındaki iletişim güçlüklerini anlatmak için de kullanılır. Bu güçlüklerin aşılması için yabancı dil öğretimi, çeviri ya da yapay dil kullanımı gibi teknikler önerilmektedir.

dil gelişimi (language development) *toplumdilbilim* C. Ferguson'a göre dil seçimi sonrasında, belirlenen dilin ya da değişkenin yazılaştırma, ölçünleşme ve çağcullaştırması için girişimlerde bulunulması süreci.

dil kayması (language shift) *toplumdilbilim* Bir birey ya da grubun göreceli olarak ya da birdenbire bir dili bırakıp öteki dili kullanmaya başlaması. Bu durum buldukları ülkedeki iletişim güçlüklerini aşmaları için anadillerini kullanmayı bırakan 2. ve 3. kuşak göçmenlerde görülebilir.

dil kenarı (rim) *sesbilim* Seslerin oluşumunda en etkin organ olan dilin kenarları. Ağız tavanına değdiği takdirde /s/ ve /l/ gibi seslerin niteliğini etkileyebilir.

dil ölümü (language death) *toplumdilbilim* Bir dilin bir dilsel toplulukta kullanılmaması. Ölüm birden değil yavaş olursa dil aşınması terimi kullanılır.

dil önu (blade) *sesbilim* Dil gevşek durumda iken ucu ile ortası arasında kalan ve dişlerle dişetine karşılık gelen kısmı.

dil planlaması (language planning) *toplumdilbilim* bkz. **dil düzenlemesi**.

dil seçimi (language choice) *toplumdilbilim* Dil düzenlemesinin ilk aşaması olarak diller ya da değişikeler arasında seçim yapma girişimi. Dil seçimi, dil belirlemesi ve dil gelişimi olarak ayrımlaştırılmaktadır.

dil sürçmesi (slip of tongue) *genel* Konuşmada söylenmek istenenden başka bir sözcüğün kullanılması.

dil sürdürümü (language maintenance) *toplumdilbilim* Başka dillerin konuşulduğu ülkelerde yaşasalar da bireylerin anadillerini kullanmayı sürdürmeleri durumu. Almanya, Hollanda, Avustralya vb. ülkelerde yaşayan birinci ve kısmen ikinci kuşak Türklere dil sürdürümü gözlenmektedir. Dil sürdürümü, dile bağlılık, ülkeyi fetheden güçlere karşı direnme ya da azınlık kimliğini koruma nedeniyle olabilir.

dil tarihlendirmesi (glottochronology) *tarihsel dilbilim* İki ya da daha çok dilin bir ortak kaynaktan ayrılma dönemlerini belirlemeyi amaçlayan, eşasılı sözcüklere dayalı sayısal belirleme yöntemi. Canlı varlıkların kalıntılarında yaşlarını belirlemek için kullanılan Karbon-14 yönteminden yararlanılarak bu tekniği Amerikalı dilbilimci M. Swadesh geliştirmiştir. Sözcük sayılma diye adlandırılan bu teknikte, varsayımsal olarak bağıntılı olan dillerde, kimi temel sözcüklerin ne ölçüde ortak olduğu ve değişimleri incelenir. Bulgulara göre temel sözcüklerin değişim hızı (olağanüstü olaylar dışında) düzenli bir tempo gösterir; bunun bin yılda yaklaşık %20 olduğu bildirilmiştir.

dil toplumbilimi (sociology of language) *toplumdilbilim* Toplum ve dil arasındaki eşdeğişirliğin/etkileşimin toplumbilim ağırlıklı olarak incelendiği dal. Dille ilişkili olarak toplum üzerine çalışma yapılan alan. bkz. *toplumdilbilim*.

dil türü (linguistic variety) *toplumdilbilim* bkz. **değişke**.

dil üretimi

---

dil üretimi (language generation) *sözdizim* İnsan ya da bilgisayarlar tarafından sözlü, yazılı iletilerin üretilmesi. Terim özellikle yazılı metinlerin bilgisayarla oluşturulması anlamında kullanılmaktadır.

dil yetisi (Fr. langage) *genel* Saussure'e göre bireysel nitelikli söz'ü ve toplumsal nitelikli dil'i kapsayan yeti. krş. **söz, dil**.

dil yitimi (language loss) *ruhdilbilim* Beyin hasarı ya da şok gibi nedenlerle bireyin dil kullanımını kaybetmesi. Dil yitimi sürekli ya da geçici olabilir; kimi biçimleri düzeltilebilir, kimileri ise kalıcıdır.

dilbilgisi (grammar) *genel* Bir dilin işleyişindeki yapısal kurallar bilgisi. Değişik dilbilgisi türleri arasında şunlar belirlenebilir: 1) *Betimlemeli dilbilgisi* bir dildeki sözlü ya da yazılı verilerin betimlemesine dayanan dilbilgisi türüdür. Bu veriler gözlenebilen sınırlı veriler olabildiği gibi, eldeki verilerin ötesine geçen, dilin bütününe ilişkin veriler de olabilir. Söz konusu verilerin açık ve konuşurun dil yetisini açıklayıcı olduğu ölçüde betimleme yeterliğine sahip oldukları söylenir. Betimlemeli dilbilgisi karşıtı olarak geleneksel yaklaşımda *kuralcı dilbilgisi* (prescriptive grammar) terimi kullanılır. Bu sonuncu yaklaşımda dilin nasıl olduğundan çok, nasıl olması, nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin kurallar bulunur. Dilbilgisi bu anlamda özellikle sözdizimi ve biçimbilimi kapsar. 2) *Kuramsal dilbilgisi* terimi, tek tek dillerin ötesinde dil verilerinden yola çıkılarak, dil incelemelerinin niteliğine ilişkin ve dil çözümlerinde kullanılan küme ve işlemlere ilişkin kuramsal çerçeveyi geliştirmeyi amaçlar. Bu kapsamda derin yapı, yüzey yapı, dilbilgisi kümeleri, dilbilimsel anlam gibi kavramlar kullanılır. 3) Bir başka ayırım da *artzamanlı-eşzamanlı* dilbilgisidir. Birincisi açıklamalarında tarihsel boyutu kullanırken, ikincisi belli bir dönemdeki dil kurallarını inceler. *Karşılaştırmalı dilbilgisi* değişik dillerin (ya da bir dilin belli dönemlerinin) karşılaştırılması ve betimlenmesiyle uğraşır. 4) *Öğretimsel dilbilgisi* bir dilin öğretilmesi ve öğrenilmesi için ya da kişinin anadil bilincini geliştirme amacıyla

hazırlanan dilbilgisine verilen addır. 5) *Geleneksel dilbilgisi* dilbilim öncesi dilbilgisi çalışmalarını anlatan bir terimdir. Roma, Yunan dönemi, Rönesans, 18. ve 19. yüzyıl dilbilgileri geleneksel dilbilgisi olarak nitelenir. 6) Dilbilgisi daha sınırlı bir anlamda biçimbilimi ve sözdizimini kapsar ve bu anlamda sözcüklerle biçimbirimlerin tümce oluşturmasının yollarını inceler. *Katmansal dilbilgisi* (stratificational grammar), dizgesel dilbilgisi ve Üretici Dilbilgisi gibi terimlerde ise dilbilgisi daha kapsamlı ve genel bir anlamda kullanılır, sözdizimi yanında sesbilgisi ve anlambilimini de kapsar. Dilbilgisi bir konuşurun sahip olduğu bütün kuralları belirlerse *edinc dilbilgisi* (competence grammar) diye adlandırılır; salt bir konuşurun gerçekte kullandığı tümceleri açıklarsa *edim dilbilgisi* diye tanımlanır. Tek tek dillerin ötesinde genel olarak insan dilinin belirleyici özelliklerini açıklamayı amaçlayan dilbilgisi ise *evrensel dilbilgisi*'dir.

dilbilgisel çözümleme (grammatical analysis) *genel* Tümce öğelerinin yapıya ya da biçim açısından çözümlenmesi işlemi.

dilbilgisellik (grammaticality) *genel* Belirli bir verinin, dile ait olup olmama açısından, bir dilbilgisi kuramı karşısındaki konumu; dilbilgisine, bir dilin yapısına uygun olma durumu; örn. sözdizimde bir tümce dilbilgisi kurallarına uygunsa *dilbilgisel* (grammatical), uygun değilse *dilbilgisi-dışıdır* (ungrammatical). Dilbilgisi-dışı yapılar (*) imi ile belirlenir.

dilbilgisine aykırılık (agrammaticality) *sözdizim* Bir dilin kurallarına, yapısına uygun düşmeme, aykırı olma durumu. Dilbilgisel aykırılık anadili konuşurunun edincine, sezgilerine başvuru olarak belirlenir.

dilbilgisel rol (grammatical role) *sözdizim* Sözdizimsel yapıda, kuruçuların, "...(n)In öznesi", "...(n)In nesnesi" gibi işlevlerle yükledikleri rol. Bu roller için "özne", "nesne", "dolaylı nesne" gibi işlevsel adlandırmalar yapılır.

dilbilgisel sözcük (grammatical word) *biçimbilim, sözdizim* Bir sözlükbirimin, tümcedeki konumuna göre belirlenen biçimciklerin-

den her biri; örn. *EV* sözlükbirimi, sözdizimsel yapıda *evi, eve, evde, evimin, evinizdekini...* vb. biçimde görünebilir. Bu tür sözcükler "biçimsözdizimsel sözcük" (morphosyntactic word) diye de adlandırılır.

dilbilim (linguistics) genel Dilin bilimi; dilin bilimsel yöntemlerle incelenmesiyle uğraşan bilim dalı. Dil çalışmaları çok eski dönemlere değin uzanmakla birlikte, eski çağlarda bu çalışmalar daha çok felsefe ve yazın şemsiyesi altında yapılmaktaydı. Çağdaş anlamda bilimsel ve bağımsız dil incelemeleri 19. yüzyılda karşılaştırmalı dil çalışmaları olarak başlamış, 20. yüzyılın başlarında İsviçreli dilbilimci F. de Saussure'un 'dili kendi içinde kendisi için inceleme' ilkesi çerçevesinde özerk bir bilim dalı kimliği kazanmıştır. J. Lyons (1968) çağdaş dilbilimin ayırıcı özelliklerini şöyle sıralar:

- a) Çağdaş dil incelemelerinde *sözlü dil öncelik taşır* (geleneksel çalışmalarda yazılı dilin temel olmasına karşılık, çağdaş dilbilim, sözlü dilin öncelikle incelenmesini önerir).
- b) Çağdaş dilbilim *kuralcı değil, betimleyicidir*. Bilimsellik nesnellik gerektirir, nesnellik ise değer yargılarından, kişisel kural belirlemelerinden uzak durmakla sağlanabilir.
- c) Çağdaş dilbilim *eşzamanlı çalışmaları öncelik verir*. Artzamanlı çalışmalar dilde evrimi, değişimleri inceler; ancak bunların yapılabilmesi için öncelikle dilin belli dönemlerinin eşzamanlı olarak betimlenmesi gerekir.
- d) Dilde *edinç ve edim* düzlemlerini birbirinden ayırmak gerekir.
- e) Çağdaş dilbilim *yapısal* bir yönelimi yansıtır.

Çoğu Saussure'un *Genel Dilbilim Dersleri*'ne dayanan bu ilkelerin kimileri günümüzde tartışılmakla birlikte çağdaş dilbilimin genel doğrultusunda bir değişiklik yoktur.

Dil kavramının karmaşıklığı ve kapsamının genişliği nedeniyle dili çeşitli açılardan inceleyen dilbilim dalları oluşmuştur. Tek tek doğal diller yerine (Türkçe, Arapça, Japonca,

İngilizce vb.) genel olarak insan dilini inceleyen, dilin özelliklerine ilişkin ilkeleri belirleyen dilbilim dalı *kuramsal dilbilim* ya da *genel dilbilim* olarak adlandırılmaktadır. *Betimlemeli dilbilim* ise belli bir dile özgü özelliklerin betimlenmesiyle ilgilenir. İncelemenin amacı değişik dillerin, dil ailelerinin ortak özelliklerini saptamak ise buna *karşılaştırmalı dilbilim*, amaç özellikle dil öğretimine yönelik olarak diller arasındaki ayrımları belirlemekse buna *karşıtsal dilbilim* adı verilir.

Yukarıda belirlenen çağdaş dilbilim ilkeleri çerçevesinde dilin evriminin, gelişiminin dildeki değişmelerin incelenmesi *tarihsel dilbilim*'in konusudur; *eşzamanlı dilbilim* ise yalnızca dilin belli bir dönemdeki durumunu betimlemekle yetinir.

Günümüzde dilbilim Saussure'ün çizdiği sınırların dışına taşmış ve disiplinlerarası bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda oluşan yeni dilbilim alanları arasında ruhdilbilim (psycholinguistics), toplumdilbilim (sociolinguistics), bilişsel dilbilim (cognitive linguistics), uygulamalı dilbilim (applied linguistics), beyindilbilim (neurolinguistics) ve bilgisayar dilbilimi (computational linguistics) sayılabilir.

dilbilim (glosseme) *genel* Glosematik çalışmalarında dilbilim çözümlenmelerinde kullanılmak üzere oluşturulan soyut, değişmez, en küçük birim.

dilde değişme (language change) *tarihsel dilbilim* Bir dilde belli bir sürede görülen değişiklik. Konu 19. yüzyılda karşılaştırmalı dilbilim uzmanlarınca ele alınmıştı. Günümüzde toplumdilbilim ve tarihsel dilbilim dilde değişme ile ilgilenmektedir. Dilin bütün yönlerinde değişme olmakla birlikte, en çok sözcük ve seslerdeki değişme inceleme konusu olmuştur.

dilde tutumluluk (language economy) *sözdizim* Dilsel açıdan en az çabayı harcayıp iletişim açısından en çok etki sağlama ile ilgili ilke. Dilde tutumluluk dizge ve bilgi ile ilgili olabildiği gibi ölçünlü dilin bölgesel ve toplumsal alanda geçerli oluşuyla da ilgili olabilir ve bunlara göre türlere ayrılabilir: *Dizge* ile ilgili tutumluluk, bilgi ile ilgili tutumluluk, ölçünlü dil *geçerliliği* ile ilgili tutumluluk gibi. Kimi araştırmacılar dilde tutum-

dıldışı

---

luluk ve etkili oluşu kolaylaştırma, dizgeleştirme, kısaltma ve açıklık kazandırma biçiminde ulamlara ayırmaktadırlar. **Tutumluluk ilkesi** de denir.

dıldışı (extralinguistic) *gene/* Dil dışındaki dünyada dile ilgili oluşumlar. 'Dıldışı özellikler' iletişimde kullanılan ama dilsel terimlerle açıklanamayan jest, mimik, ses tonu gibi özellikleri ve iletişim durumuna ilişkin özellikleri (yer, zaman, konuşanların rolleri vb.) anlatır.

diliçi girişim (intralinguistic interference) *toplumdilbilim* Çeşitli etkenler sonucu iki farklı dil değişkesinin karşı karşıya gelmesiyle ortaya çıkan sesbilgisel-sesbilimsel, dilbilgisel, sözcüksel-anlamsal olgular. Kırsal alandan büyük kentlere olan göç sonucunda diliçi girişimler artmış, çeşitli lehçe ve ağızların özellikleri, ölçünlü Türkçe kullanılması gereken durumlarda da gözlenir olmuştur.

dillerarası etkileşim (language contact) *toplumdilbilim* Farklı diller arasında çeşitli toplumsal etkenler nedeniyle ortaya çıkan etkileşim. Bu etkileşim çoğu zaman ödünçleme ve düzenek değiştirimi olarak ortaya çıkmakta, çeşitli düzeylerde diller arasında öğeler alınıp verilmekte ya da değiştirmeye başvurulmaktadır. Bu yakınlık sonucu o yörede ikidillilik ortaya çıkabilir. Almanya, Hollanda, Norveç gibi ülkelerde azınlık dili olarak konuşulan Türkçe ile bu ülkelerin baskın dili arasında etkileşimler olmuştur ve olmaktadır. Dillerarası ilişki sonucu olarak Almanya Türkçesi, Hollanda Türkçesi vb.'den söz edilmeye başlanmıştır. Bu etkileşimlerin en uç örnekleri karmadillerdir.

dillerarası girişim (interlinguistic interference) *toplumdilbilim* Çeşitli etkenler sonucu iki farklı dil dizgesinin karşı karşıya gelmesiyle ortaya çıkan sesbilgisel-sesbilimsel, dilbilgisel, sözcüksel-anlamsal olgular. Kimi Avrupa ülkelerinde azınlık dillerini konuşan yabancı işçilerin dilleri ile buldukları ülkelerin dilleri arasında bu tür olgulara sık sık rastlanmaktadır.

dilsel ayrışma (speech divergence) *toplumdilbilim* Dil seçiminde bire-

yin, konuştuğu kişinin yararına yönelik herhangi bir çabada bulunmaması, onun gereksinimini karşılayacağı bir değişke seçmemesi.

dilsel azınlık (linguistic minority) *toplumdilbilim* Yaşadıkları ülkede çoğunluğun dilinden, baskın dilden başka bir dil kullanan insanlar topluluğu; örn. İngiltere’de İtalyan, Pakistan, Hintli vb. grupların konuştuğu yüzün üzerinde azınlık dili vardır ve bunları konuşan topluluklar dilsel azınlık oluşturur.

dilsel bağlam (co-text) *metindilbilim* Salt diliçi ilişkilerden oluşan bağlam. Bağlam metindeki, söylemdeki dağınıklığı, anlam bulanıklığını gidermek amacıyla kullanılır. Genel bağlamı anlatmak için ‘durum bağlamı’ ya da dildışı bağlam terimleri kullanılır; örn. adılların adlarla ilişkisi dilsel bağlam yoluyla açıklanabilir. bkz **bağlam**.

dilsel bağlılık (language loyalty) *toplumdilbilim* Dilin tehlikede olduğunun düşünülmesi durumunda söz konusu dilin geleneksel biçimini koruma davranışı; örn. 1. kuşak göçmenlerde eski dillerini koruma kaygısı üst düzeydedir ancak 2. kuşakta ve daha sonrakilerde bu kaygı hafifleyebilir.

dilsel baskınlık (language dominance) *toplumdilbilim* Çokdilli bir dilsel toplulukta bir dilin ötekilere göre daha çok önemsenmesi durumu. Bu durum tarihsel nedenler, o dilin devlet işlerinde daha çok kullanılması ya da daha çok konuşuru bulunması gibi dildışı etkenlerden ileri gelebilir.

dilsel bilinçlilik (language awareness) *toplumdilbilim* Kişinin kendisinin ve başkalarının dil kullanımına ilişkin duyarlılığı. Dil duyarlılığının geliştirilmesi özellikle anadili öğretiminin gerilediği dönemlerde ağırlıklı olarak üzerinde durulan bir konudur.

dilsel değişke (linguistic variety) *toplumdilbilim* Dilin bölgeye, mesleğe, toplumsal gruplara, farklı durumlara vb. bağlı olarak kullanılan türü. Ağızlar, bilim, din, hukuk dili gibi kesitler dil değişkeleri arasında sayılabilir.

dilsel deęişki

---

dilsel değişki (linguistic variant) *genel bkz. değişki.*

dilsel düzensizlik (language disorder) *beyindilbilim* Konuşma ya da yazma sırasında görülen olağandışı bozukluk. Dilsel düzensizliklerin çoğu beynin dilin işlemelemleri ile ilgili bölümünün uğradığı bir hasarın sonucu ortaya çıkar, ancak kimi zaman fiziksel bir neden de bulunmayabilir.

dilsel görecelik (linguistic relativity) *toplumdilbilim* E. Sapir ile B. L. Whorf'un geliştirdikleri dil-düşünce, dil-dünya görüşü ilişkisini irdeleyen görüş. Bu görüş iki temel ilkeye dayanır: (i) Dil düşünme biçimini belirler. Buna *dilsel belirlenimcilik* denir; (ii) Bir dilde bulunan dilsel ayrımlar başka bir dilde bulunmaz (*dilsel görecelik*). Dillerarası başarılı çeviri yapılabilmesi bu görüşü çürüten en önemli kanıtlardan birisidir.

dilsel görecelik ilkesi (linguistic relativity principle) *toplumdilbilim* Her dilin kendine özgü dünya görüşü olduğu, her dilin doğayı kendine özgü biçimde bölümlendirdiği ve tüm kavram dizgesinin göreceliği ve bunun da dile bağımlı oluşu konusundaki ilke ya da varsayım. Bu teze göre diller ancak birbirinden *görece* ayrılır. **Sapir-Whorf varsayımı** da denir.

dilsel topluluk (language community) *toplumdilbilim* 1 — Aynı dilsel dizgeyi paylaşan bireylerin oluşturduğu topluluk. 2 — Ortak dilsel tutumlara sahip olan bireylerin oluşturduğu topluluk. 3 — Kimlik, güvenlik, kazanç, eğlence, ibadet ve toplumda var olan herhangi bir amaca göre bir araya gelen bireylerin oluşturduğu topluluk.

dilsel tutum (language attitude) *toplumdilbilim* Kişilerin kendi dili ve öteki diller karşısındaki duygusal tutumu. Bu tutum olumlu ya da olumsuz olabilir; örn. 'Fransızca müzikal bir dildir' ya da 'Çince zor bir dildir' diye düşünmek bir dilsel tutumu yansıtır. Terim aynı zamanda kişilerin ölçünlü dil kullanmayan konuşuculara karşı tutumunu da kapsar. Dilsel tutum yabancı dil öğretiminin ve dil planlanmasının başarısını etkileyebilir.